

stanovništva Petrinje od 1945. do 1991. godine, na osnovi koje se može vrlo dobro pratiti proces promjene etničke strukture grada i okolice.

Na kraju knjige nalaze se dva poglavlja o Petrinji uoči i izravno nakon višestranačkih izbora u Hrvatskoj (1989-1991) i kronologija događaja u Petrinji od 2. do 21. rujna 1991. godine. Autor događaje bilježi kroničarski i bez vrednovanja, te u budućnosti mogu dobro poslužiti kao izvor podataka za prošlost Petrinje u vrijeme domovinskog rata.

Možda zbog nedovoljne vremenske distance ili situacije u kojoj se danas nalazi Petrinja i njezini stanovnici, autor je ponekad subjektivno pristupao nekim problemima. To se ponajviše odnosi na razdoblje od 1918. do 1991. godine, gdje još neki procesi nisu završeni i iskristalizirani, a drugima pristupamo s određenim predrasudama koje bi trebalo prethodno odbaciti. Neke teme ostale su nedovoljno razrađene, što se odnosi na razdoblje stare Petrinje i Vojne krajine, ali uzrok tome su nedostatak izvora kao i opširnog, sustavnog i znanstvenog istraživanja.

Vladimir Brnardić

Pavo Živković,

Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske posavine do početka XX. stoljeća

Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Mostar 1994, 220 str.

Knjiga dugogodišnjeg istraživača srednjovjekovne povijesti Bosne, prof. dr. Pave Živkovića, zamišljena je kao dvotematsko, zajedničkom okosnicom (uže i cjelovito područje Bosne) objedinjeno djelo. Nastala u sumornim danima obilježenim ratnim stradanjima bosanskohercegovačkog prostora, knjiga bi, kako ističe autor u predgovoru (3.-4.), "trebala posvjedočiti gorku sudbinu tri naroda na prostorima Bosne i Hercegovine..." (3). Namijenjena je, osim za povjesničare i šire čitateljstvo, i da bude studentski priručnik.

Prva cjelina knjige (*Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća*, 5.-139.) započinje dijelom u kojem se razmatra "Povijest Bosne i Huma u srednjem vijeku" (5.-85). Ukazano je na prve spomene (Konstantin Porfirogenet, Barski rodoslov) i početke Bosne i Huma, proces pokrštavanja te razdoblja tijekom kojih se Bosna nalazila u sastavu hrvatske države i Duklje, kao i interesnoj sferi Arpadovića i Bizanta. Početke samostalnosti Bosne autor veže uz doba Kulina bana te razmatra djelovanje Crkve bosanske, neuspjele misije dominikanaca i križarske vojne ugarskih vladara na iskorjenjivanju hereze u Bosni (13. st.). Kronološki prateći srednjovjekovnu povjesnicu Bosne, ukazano je na doba prevlasti Šubića te uspon bosanske države u vrijeme najmoćnijeg vladara - Tvrtka I. Kotromanića. Smrću Tvrtka I., koja se poklapa s vremenom prodora Turaka u ove krajeve, započinje razdoblje opadanja središnje vladarske moći i istodobno naglo jačanje oblasnih velikaša (Hrvatinići, Sankovići, Pavlovići, Dinjičići, Kosače i dr.). Autor poseban naglasak stavlja na stalne sukobe između samih velikaških obitelji (Pavlovića i Kosača), ali i njihove pojedinačne antagonizme s bosanskih vladarima (Tvrtko II. i vojvoda Hrvoje). Unutrašnje prilike i kriza bosanskog kraljevstva promatranu su u sklopu širih, međudržavnih odnosa, te stoga autor iscrpnije razmatra političke interese i uplitanje moćnih država (Mleci, ugarski kraljevi), ali i stalno prisutne i u sve događaje upletene Dubrovačke Republike. Posljednje godine Bosanskog kraljevstva obrađene su do u najsitnije pojedinosti, pri čemu autor poseban naglasak stavlja na političku događajnicu. Pogibijom posljednjeg bosanskog vladara Stjepana Tomaševića i padom zemlje hercega Vlatka Kosača (1481. god.) pod tursku vlast završava prva cjelina knjige. Na kraju tog poglavlja pridodan je spisak bosanskih vladara, ugarskih kraljeva iz dinastija Arpadovića, Anžuvina, Luksemburgovaca, Jagelovića, Nemanjića i raških despota te rodoslovlja dinastije Kotromanić i bosanskih obitelji Hrvatinić, Pavlović i Kosača. Druga cjelina prve knjige (*Bosna i Hercegovina u osmanskom razdoblju. Period od XVI. do XVIII. stoljeća*, 86.-139.) započinje razmatranjem prvih godina po uspostavi turske vlasti u Bosni (osnivanje Bosanskog, Hercegovačkog i Zvorničkog sandžakata), protuofanzive ugarskog vladara Matije Korvina 1464. god. (zauzimanje Donjih Krajeva i Usore) i osnivanja jajačke i srebreničke banovine. Autor potom razmatra političke i društvene prilike u Hrvatskoj od Krbavske do Sisačke bitke (izbor dinastije Habsbur-

govaca 1527. god., djelovanje istaknutih hrvatskih banova), s posebnim osvrtom na tijek turskih prodora u dubinu hrvatske zemlje i osnutak protuturske Vojne granice. Doba prve polovice 16. stoljeća i epoha turskog osvajača Sulejmana Veličanstvenog odsutno je za sudbinu mnogih bosanskih i hrvatskih krajeva i gradova. Tijekom ovog razdoblja osmanski osvajač pripaja Srebreničku (1512.) i Jajačku (1527.) banovinu, zauzima hrvatske utvrde Knin, Skradin, Ostrovicu na Uni, Obrovac i Udbinu, cjelokupnu Liku, Krbavu i Pounje, te Dalmaciju od Cetine na sjever i zapad. Osvojene zemlje uskoro su uključene u Bosanski pašaluk, osnovan oko 1580. godine.

Posebno zanimljiv i vrijedan dio ovog poglavlja predstavlja autorov opsežan osvrt na tijek bosanskohercegovačkih migracija i njihov utjecaj na demografske promjene u 15. i 16. stoljeću. Autor isprva razmatra tijek i obilježja migracijskih tokova jug- sjever (iz Dubrovnika u Bosnu i Hum) u 15. i 16. stoljeću, uvjetovanih pretežito gospodarskim razlozima (trgovina, rudarstvo, uspostava dubrovačkih kolonija u središnjoj Bosni). Tijekom tog, srednjovjekovnog razdoblja, sve do prodora Turaka, ovdje ne nalazimo pravoslavno žiteljstvo. Nova migracijska kretanja, uvjetovana turskim osvajanjima, najteže su pogodila katolički živalj Bosne i Huma. Iz istočne Bosne i Hercegovine katolički živalj odlazi dolinom Drine i rijeke Bosne u sjevernu Posavinu, Soli, Usoru, Spreču, ali i Slavoniju, Bačku i Srijem. Njihova ognjišta postupno naseljavaju pravoslavni došljaci, brdsko- stočarski Vlasi u službi turskih vlasti (kao martolozi, derbendžije). Opadanju broja katolika doprinosi u velikoj mjeri i proces islamizacije, ali i (u mnogo manjoj mjeri) prelazak na pravoslavlje. Migracijska kretanja katoličkog življa nastaviti će se i u idućim stoljećima, napose u 17. stoljeću, kada nakon pohoda princa Eugena Savojskog iz središnje Bosne iseljava preko 40.000 katolika. S druge strane, povlačenjem muslimana iz Slavonije, Dalmacije i Like krajem 17. i početkom 18. stoljeća, jačanje muslimanskog elementa u Bosni dodatno jača na štetu preostalog katoličkog življa.

U posljednjim poglavljima ove cjeline autor ukazuje na stanje u Bosanskom pašaluku tijekom 18. stoljeća (slabljenje i gubitak teritorija) te opću upravno-teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine u vrijeme turske prevlasti (podjela na pašaluk, sandžakate, kadiluke, nahije).

Drugi, tematski nezavisan dio knjige, nosi naziv "Povijest Hrvata u Bosanskoj Posavini do uspostave austrougarske vlasti" (143.-204.). Autor ukazuje na početke spominjanja (od 13. st.) područja Usore, područja na kojem je smještena Posavina, djelovanje prvog poznatog domaćeg bana Bosne Borića, teritorijalnu organizaciju (župe), posjede bosanske biskupije te razdoblje uključenosti Usore u sastav bosanske države (od prve četvrtine 14. st.). Posebno poglavlje posvećeno je srednjovjekovnom utvrđenom gradu Doboru, podignutom 1387. godine. Grad je imao važnu ulogu u idućim stoljećima bosanske države, a uz njegovo ime vezuju se i sudbonosni vojni pohodi ugarskog kralja Žigmunda 1394. i 1408. godine. U drugoj polovici 15. stoljeća Posavina je uklopljena u Korvinovu Srebreničku banovinu, a njome gospodare Nikola Iločki i knezovi Berislavići. Dospjećem pod tursku vlast (1535) područje Posavine i grada Dobra (u koji je smještena turska vojna posada) ulazi u sastav kadiluka i nahije Kobaš. Tijekom tog vremena dolazi do znatnih demografskih promjena, uzrokovanih iseljavanjem katoličkog življa i naseljavanjem Vlaha - stočara pravoslavne vjere, kao i postupnim procesom islamizacije. Autor potom ukazuje na zbivanja u Posavini tijekom austro- turskih ratova u 17. i 18. stoljeću, kada ovaj kraj postaje poprištem žestokih sukobljavanja. Kao prilog ovim razmatranjima donesen je pregled demografske slike hrvatskog pučanstva Posavine u 17. (prezimana obitelji po mjestima pojedinih franjevačkih župa), kao i stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebrenoj prema popisu iz 1813. godine. Razmatrajući razdoblje 19. stoljeća ukazano je na reformni pokret i njegove odjeke u Posavini (Husein-kapetan Gradašćević, ukidanje kapetanija, provođenje Tanzimata, odmazda Omer-paše Latasa). Knjiga završava prikazom prilika uoči Bosansko-hercegovačkog ustanka 1875. godine, njegovog tijeka na području Posavine te austrijskom okupacijom 1878. godine.

Na kraju knjige nalaze se kazala zemljopisnih pojmova i osobnih imena (205.-218.) i sadržaj (219.-220.).

Knjiga Pave Živkovića zanimljiva je i svakom istraživaču prošlosti Bosne, napose njezine hrvatske sastavnice, zasigurno potrebita literatura i priručnik. Osnovno obilježje obje cjeline knjige je naglasak na političkoj događajnici, te demografskim promjenama kao posljedicama vojno-političkih zbivanja i prijeloma u pojedinim razdobljima bosanske prošlosti. Gospodarski, društveni, vjerski, te napose kulturni vid bosanske prošlosti potisnut je u drugi plan što se može pravdati istraživačkim interesima autora i nasto-

janjem da se težište stavi na detaljno, do u najsitnije pojedinosti raščlanjeno prikazivanje političke događajnice. Knjiga je pisana čitljivim stilom, prilagođenim kako potrebama studenata tako i širem čitateljstvu. Ukupno uzevši, djelo Pave Živkovića značajan je i potrebit prilog poznavanju prošlosti Bosne, te u vrijeme kada je opstanak ove zemlje, a napose hrvatskog dijela pučanstva, po tko zna po koji puta u svojoj povijesti doveden u pitanje, predstavlja dragocjeno saznanje povijesnih zbivanja bez čijeg poznavanja ne možemo razumjeti ni najnovija zbivanja na ovim prostorima.

Lovorka Čoralić

Antoni Maczak, Viaggi e viaggiatori nell' Europa moderna

Editori Laterza, Roma-Bari 1994, str. 517.

Knjiga poljskog povjesničara A. Maczaka, istraživačkog djelatnika pri Zavodu za povijest sveučilišta u Varšavi, proučava i raščlanjuje, služeći se onodobnim dnevnicima, svakodnevnicu na europskim kopnenim komunikacijama u osvit novoga doba (XVI.-XVIII. st.). Upravo na izmaku toga vremena, u predvečerje prosvjetiteljstva i burnih događanja s kraja XVIII. stoljeća, putovanja i pisanje putopisnih dnevnika postaju svojevrsnim modnim trendom, a putopisci, nastojeći što vjernije zabilježiti svaku pojedinost putovanja, iskazuju izrazite sklonosti za proučavanje prošlosti, kulturne baštine i običaja kraja i naroda koje posjećuju.

Prvo poglavlje (*Putovi i promet*, 3.-46.) posvećeno je onodobnom viđenju kvalitete, prohodnosti i gostoljubivosti cestovnih komunikacija, riječnih prijelaza i kanala, planinskih prijevoja (Alpe) te opasnostima (prirodne nepogode) koje su nerijetko bivale pogibeljne po putnike. Ukazujući na korištenje prometnih sredstava (konji, magarci, kola, kočije) autor upozorava na različitost društvenog statusa njihovih korisnika (kočije kao znak imućnosti). Vodiči (prvi Baedekeri) i zemljovidi, od kojih autor posebice izdvaja one koji su nastali u Zapadnoj Europi, značili su za snalaženje putnika bitan napredak te su često izdavani i umnožavani u značajnima nakladama. U drugom poglavlju (*Konačište i smještaj*, 47.-106.) autor opisuje tipične putničke postaje, njihova obilježja (gastromonska ponuda u pojedinim krajevima, kvalitet smještaja, odnos ugostitelja i gostiju, sporazumijevanje na različitim jezicima) s posebnim osvrtom na tada najbrojnija i najglasovitija rimska konačišta. Putni dnevnici prepuni su i zabilježaka o troškovima koje iziskuju putovanja i konačenja te su vrijedan izvor za poznavanje onodobnih monetarnih prilika, kretanja cijena i novčanog tečaja pojedinih zemalja (III. *Troškovi putovanja*, 107.- 146.).

Putovanja tegotnim i nezdravim predjelima dovodila su nerijetko do oboljevanja putnika te, u nemalom broju slučajeva, i do smrti. U poglavlju *Higijena* (147.-166.) autor ukazuje na higijenske prilike u konačištima, vječno prisutan problem nečistoće i neudobnosti, ali i česte zaraze koje su kosile neotporne putnike.

Granice, kameni međaši i ostalo znakovlje koje je označavalo prelaz u drugu državu opisano je u brojnim dnevnicima onodobnih putnika. Putovnice, potvrde zdravstvenih ureda, preporuke državnih tijela te brojni drugi administrativni propisi i ograničenja usporavali su i otežavali putovanja, ali i, ukoliko je mjesna administracija bila djelotvorna, kod putnika ostavljala pozitivan dojam (V. *Granice*, 167.-184.). Autor poklanja pozornost i podjeli na pojedinačna odnosno skupna putovanja te prednostima i nedostacima u oba slučaja. Opisuje zabave i rasonodu putnika tijekom zamornih i jednoličnih putovanja (VI. *Putnička društva*, 185.-230.) te savjete i preporuke koje su putnici dobivali uoči kretanja na put (VII. *Upute i korisni savjeti*, 231.-238.). Govoreći o opasnostima na putu (VIII. *Opasnosti*, 239.-274.) spominju se razbojnički prepadi, organizirane skupine otmičara, te, kada je riječ o rijekama i moru, brzih gusarskih brodova. U takvim je slučajevima, kako je vidljivo iz dnevnčkih bilježaka, putnicima preostajalo udruživanje u skupine, nošenje vlastitog naoružanja i spremnost na suočavanje s razbojničkim četama.

Onodobni turisti, napose oni višeg sloja i obrazovanja, na put su nosili i nemali broj raznovrsnih knjiga i praktičnih priručnika (vodiči, rječnici), a tijekom putovanja kupovali su i nove knjige i druge dragocjenosti. Putnici i putopisci nerijetko su, napose u 18. stoljeću, istraživači raznorodnih disciplina, jezikoslovci, arheolozi i prirodoslovci, članovi uglednih društava poput britanskog Royal Society. Među tadašnjim znanstvenicima-putnicima autor posebno ističe utemeljitelja kritike povijesnih izvora Jeana Mabillona i

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine